

BÜYÜK KENTLERDEKİ TOPRAK RANTININ İKTİSADİ- SİYASİ YAPIYA YANSIMASI (BİR ARAŞTIRMA VE MODEL KURMA ÖNERİSİ)

Prof. Dr. Ergun TÜRCAN
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
İ.İ.B.F İKTİSAT BÖLÜMÜ

GİRİŞ:

Daha önce, bir kitap eleştirisi* münasebetiyle değindiğim fakat bir araştırma projesi haline getirmediğim bir konuyu, başta Sayın Prof. Hüseyin Erkan olmak üzere bazı meslektaşlarımla ın ısrarı üzerine, bu Kongrede biraz daha açarak, ortaya koymak zorunda kaldım. Bu nedenle, ileri süreceklerim, bir projenin sonuçları olarak değil, fakat ilerde yapılacak bir araştırmada test edilecek varsayımlar ve proje ile ilgili yöntem önerileri olarak değerlendirilmelidir.

Mesele, yeni bir bölüşüm modeli ve bunun üzerindeki siyasi üst yapının oluşumu ve niteliklerinin belirlenmesidir. Bölüşüm sorunu, Ricardo'dan beri, iktisadın temel sorunu olmakta devam ediyor. Kapitalist sanayileşme süreci içinde geliştirilen, bölüşümle ilgili teoremler, 20.yy ın ikinci yarısından itibaren gelişen üçüncü dünya ekonomilerine de uygulanmağa başlanmış, Ortodoks ve Marxist teorilere göre farklı yorumlar yapılmıştır.

Bu bilgilere göre, bizim söyleyebileceğimiz fazla yeni bir şey olmaması gerekir. Belki de gerçekten öyledir. Ancak, Türkiye'de yerleşik teori kalıplarıyla açıklayamadığımız özel bir durumdan kuşku ile yola çıkıp bazı ip uçları yakalamamız mümkündür. Pek tabii ki, Türkiye'ye özgü 'sui generis' bir teori olabileceğini ileri sürmek de doğru olmaz; çünkü, özel bir durum, genel bir teoriye yol açmaz. Sadece, genel teorinin tam açıklamadığı özel durumlar sandığımızdan daha fazla ise, teori bir daha irdelenebilir veya Popper'gil biçimde (falsification) yanlışlanabilir. Biz, burada Türkiye'de yaşanan veya gözlenen bir olguyu saptamak için bir araştırma konusu öneriyoruz.

Böyle bir olgu, başka yerde de yaşıyorsa ve bilinen teori çerçevesi bunu "iyi" açıklayamıyorsa, bazılarının da hem teoriyi hem de bu olguyu, doğal olarak, yeniden düşünmesi gerekecektir.

Türkiye'de farklı bir olgu dile "gördüğümüz" nedir? Bu olgunun iki görünümü var: 1. Şehirlerde hızla yığılan yarı-köylü kitlelerin klasik anlamda

bir "sefalelet kordonu" yaratmak yerine, bir "rant kuşağı" oluşturmaları ve; 2. bu güce dayanarak siyasi üst yapıyı, bu rantları artıracak biçimde etkilemeleri hatta biçimlendirmeleridir.

İngiliz Sanayi Devriminden beri mevcut veya yeni ortaya çıkan sanayi şehirlerinin etrafında, sanayi proleterasının derme çatma konutlardan oluşan mahalleler kurması, terk edilen eski konutlara yerleşerek kötü şartlarda yaşaması, sanayileşme kadar eski bir olgudur. İkinci Dünya Savaşından sonra, gelişme sürecine giren ve/veya bağımsızlığına kavuşan ülkelerde, klasik sanayileşme süreçlerinden daha hızlı bir şehirleşme yaşandığı ve bu şehirleşmenin son derece plansız ve düzensiz olduğu da bilinmektedir. Türkçe'de gecekondulu ve gecekondulaşma denilen bu olgunun hemen her dilde bir karşılığının bulunması, olayın, evrenselliğinin bir kanıtı sayılır.

Kuşkusuz bu yazıda, üzerinde binlerce yazı yazılmış bir konuyu bir kez daha ele almak niyetinde değiliz. Sadece, şehircilerimizin, siyaset bilimcilerimizin ve iktisatçılarımızın şu konularda bazı araştırmalar yapmasını veya bu sorunları cevaplandırmalarını önereceğiz:

- i. Türkiye'de şehirlerdeki yığılma, kendinden önce yaşanan, klasik yoldaki sanayileşme ve paralelindeki şehirleşme olgularıyla diğer az gelişmiş ülkelerde yaşanan, benzer süreçlerden daha değişik nitelikte midir?
- ii. Söz konusu bu yığılmanın siyasi etkileri, eski ve yeni demokrasilerdeki mevcut uygulamalardan önemli farklılıklar yaratmakta mıdır?
- iii. Türkiye'de mülkiyet biçimi, özellikle, şehirlerdeki arazi mülkiyeti, mevcut aynı hakların, yazılı normların dışında 'de facto' bir şekilde, bu hakların boşluklarıyla mı belirlenmektedir?

Bu konularda önerdiğimiz araştırmaların sonucunu beklemeden., kendi görüşmelerimizi ve bazı hipotezleri, kısaca kayda geçirmek istiyoruz.

TÜRKİYE'DE ŞEHİR RANTININ OLUŞUMUNDAKİ ÖZELLİKLER

Önce, konuyu açmakta kavramsal bir çevreye oluşturan son önermeden başlayarak, Türkiye'de daha doğrusu Osmanlı'da, Batı Avrupa'daki gibi bir toprak mülkiyeti kavram ve uygulaması olmadığını, bu kavramın Tanzimat'tan itibaren ağır bir gelişme temposu ile, 1926 da Medeni Kanununun kabulü sonucunda Batı (Roma) hukuku esasında normlaştığını belirtmemiz gerekir. Aynı hakları da düzenleyen bu kanun 'getirilmiştir' yani bu toplumun insanları tarafından kendi içeriğinden 'doğmamış' bir metin olarak ancak devletin müeyyideleri (yaptırımları) ve fertlerin istekleri doğrultusunda uygulanabilir. Fertlerin talepleri yoksa ve kitlevi-siyasi durumlarda devlet kanunu uygulamıyorsa, ki göstermeğe çalıştığımız husus da budur, toprak mülkiyeti, özellikle şehirlerde, medeniyet öncesi veya başlangıcındaki gibi, bir gasp, bir

ilk birikim modeli içinde teşekkül edecektir. Oysa, Batı'da, burjuvazinin ortaya çıkışından ve şehirlerin yeniden doğuşundan önce bile, Roma Hukukunun özel mülkiyet kavramları canlıydı. Burjuvazi, şehirleriyle birlikte bu çerçevede içinde var olmuş ve özel mülkiyet bazını, kapitalizmin ile paralel biçimde geliştirmiştir.

Burjuvazisi ve kendi kurduğu şehirleri olmayan Osmanlı'da, Niyazi Berkes'in ifadesiyle, mülkiyet olmamıştı: "Osmanlı sisteminde 'mülk' devletin sahibi olduğu şey demektir ve bu bir güçtür; gücün toprak üstündeki görüntüsüdür. Arapçadan gelen bu sözcüğün Batı dillerindeki karşılığı dominium'dur... Osmanlı düzeninde ise 'mülk' ve 'devlet' aynı şeylerdir... Köylü ise 'bu tarla benim malımdır' der, 'benim mülkümdür' demez. 'Mal' ise Osmanlı dilinde 'emtia' demek değil, gelir getiren bir araç veya kaynak demektir. Köylü için önemli olan şey toprağın kendi mülkü olması değil, toprağı ekip biçmek... kullanmaktır. Bugün biz buna 'tasarruf' yani kullanma hakkı diyoruz ve bu da bugünkü hukukta bir mülkiyettir. Alınır, satılır, mirasla geçer, feragat edilebilir. Toprak üzerindeki devlet mülkiyeti ise (Osmanlı tabiri mülk) alınmaz, satılmaz, feragat edilmez, mirasla da geçmez... Tanzimat döneminde Avrupa diplomatları 'toprak özel kişi mülkiyeti olmalıdır, sizde böyle olmadığından geri kaldınız' diyerek bu hakkı elde etmeğe çalışıyorlardı. Bu hakkı elde etmiş olasalardı Türkiye Hindistan'a dönecekti. Yine aynı düşünce ile ki 1858 de arazi kanunu yapıldığı zaman, eski Osmanlı toprak mülkiyeti düşüncesinden vaz geçilememiştir." (1)

Buna rağmen, Tanzimat, mülkiyette, Medeni Kanuna giden yolu açmış oldu. Mecelle ile taşınmaz hukuku belirlenerek, şehirlerde ve kasabalarda, arsa niteliğindeki 'kura' ve 'kasabat-ı kadime arazisi', her yerleşim biriminde, halkın evini, dükkanı yaptığı, ekip biçtiği arsa ve bahçeler 'tetinme' ve 'sükna' olarak mülkiyete konu oldu.

Mecelle'yi ve Cumhuriyet'in Medeni Kanununu, çoğunluğu köylü olan ve yüzlerce yıldır toprakta, kapalı, organik topluluklar halinde (minimum ticaret ve parasallaştırma düzeyine) yaşayan bir toplumda uygulamak ve bu kavramları yerleştirmek gerçekten güç olmuştur. Güçlük, tapunun yararlarını anlatmak ve vatandaşın sübjektif hakkını korumayı özendirmek açısından değil, tersine bu hakları, başkalarının haklarına, özellikle devlet (Hazine-belediye) arazisinin ve bir şekilde, korunmayan özel mülklerin aleyhine kullanmak açısından doğmuştur.

Mülkiyetin yanlış kullanımı (suistimali), gerek Mutlakiyet ve Meşruiyet ve gerekse Cumhuriyet tek parti dönemlerinde çok seyrek. Ancak, çok partili dönemde ki, bu dönem, Türkiye'deki tarım devriminin, karayollarının ve sağlık ve gıda koşullarını iyileşmesiyle "Malthusian" nüfus patlamasının da

başlangıcıdır, önce yönetimler bu tecavüzlere kayıtsız kalmış, sonra da partilerin oy çekişmesinde, şehir yağmasına bilinçli olarak göz yumulmuştur. Zaten, sanayileşme, inşaat sektörü ve hızla gelişen hizmet sektörü için, bu aşamada ucuz emek gerekiyordu. Böylece, köylerden kopup gelen insanlarda, şehirlerde, sadece iş değil, bir şekilde serbest arazi olduğu ve biraz gayretle bunu üzerinde kurulan bir zilyetliğin, eninde sonunda mülkiyete dönüşeceği fikri yaygınlaştı ve bir sosyal 'paradigma' haline geldi. Bu paradigmayı, ister bir gasp ile ortaya çıkan "ilkel birikim modeli"; ister, ABD'de 19. yy. da Batı'ya göçte görülen "sınırsız toprak arzı" (unlimited supply of labour) modeli ile açıklayın, sonuçta, garip ve kötü bir şehirleşmenin ötesinde, yeni bir bölüşüm modeli ve buna bağlı bir siyasi sistem ortaya çıktı.

Bütün bu bilgilerle, Türkiye'de mülkiyetin tarihini yazmak ve gelişme dinamiklerini bulmak gibi bir amacımız olmadığını bir kez daha vurgulayalım. Sadece, kırdan koparak şehre akan milyonlarca köylüde, Batılı anlamda bir toprak mülkiyet kavram ve kullanımının, tarihsel ve geleneksel olarak, mevcut olmadığını; az sayıdaki Osmanlı şehirlerindeki belli bir özel mülkiyet biçiminin de, şehir ve özel mülkiyetle birlikte doğan tarihsel şehirli tipini (veya burjuvaziyi) ortaya çıkaramadığı ifade etmek istiyoruz. Şehrin kendi dokusunda, kendini (mülkiyetini) koruyan, tarihsel mekanizmalar, organik reaksiyon imkanları olmayınca yani Batının doğal 'komün'ü doğmamışsa, çevreden gelen her istilaya açıktır. Çünkü kendi korumasını ve yönetimini de, bütün topraklara ve şehirlere sahip olan devlete bırakmıştır. (ilk şehir idaresi veya belediye-nin 19. yy. ortasında, İstanbul'da gayri müslimlerin çoğunlukta olduğu Beyoğlu'nda kurulduğunu hatırlatalım.) Oysa, batı'da, klasik şehirler kendi yönetimlerinde, devletten, bir çok bakımdan bağımsız birimlerdir.

Mülkiyet ve burjuvazi olmayınca, şehir, daha doğrusu, düzenli ve daha sonraki aşamada, planlı bir şehir, anlaşıyor yerleştirmek de mümkün olmuyor. (EK) Tek parti döneminde, şehirlerin, belli bir planla geliştirilmesi için büyük çabalar vardır. Ankara'da, Jansen Planı ile yeni bir Başkent kurma çabasına, yanmış İzmir'in planlı imarı ve 1950 lere kadar eski nüfus düzeyinin altında yaşayan boşalmış eski Başkent İstanbul'un yeniden düzenlenmesini ilave edebiliriz. Büyük şehirlerin imarı bir devlet politikası ve işlevi sayıldığından, imar planlarının uygulanmasında sürekliliğinin sağlanması için, Belediye Başkanlığı, Valinin şahsında merkezi yönetimle bütünleştirilmişti. Çok partili hayat, bu duruma, hemen olmasa da, zaman içinde son verdi. Ancak, oy çekişmesi, şehirlerde her köylüye serbest mülkiyet paradigması, belli bir süre sonra, nazım planları ve diğer planlarını, uzmanların özel tartışma alanına kaydırarak, geçerliliği ve sürekliliği olmayan, akademik eskizlere indirgedi. Şehir merkezleri, seçimle gelen fakat nadiren iki dönem görev yapan Belediye Başkanlarının iradeleriyle şekillenirken, çevre, köylü kökenli arazi mafya-

larının, 'de facto' "içgüdüsel bölge" planlarıyla hızla geliştirildi. Büyük şehirlerin belediye başkanlarına, bu gelişmeyi denetlemek, frenlemek değil, sadece, buralara, belediye hizmetlerini götürme görevi verildi.

İşte şehirler, siyasi-iktisadi nedenlerle, merkezi hükümet tarafından korunmazsa, teoride, Batı'nın en gelişmiş mülkiyet ve kent kuralları da cari, Cumhuriyet'in Orta Avrupa şehirleri kurma hayalinin gerçekleşmesi olanaksızdı. Çünkü, şehirler yeni doğuyordu ve kendilerini koruyacak sahipleri ve mekanizmaları henüz yeterli güce sahip olmamıştı; bir anlamda, modern Türk şehri doğmadan öldü. Bu gelişmelerin sonunda, nüfus dengeleri yerine oturur, siyasi sistem gerçek burjuva demokrasisi niteliğini alırsa, ilerde, o özlenen, modern Türk şehirleri yeniden doğar mı? Bunun cevabını da bu alanın uzmanları ve 21. yy. verecektir. Zaten konumuz da bu değil.

Konumuz, bu gelişmeler sonucu ortaya çıkan, bir bölüşüm ve siyaset modelini araştırmaktır. Ele aldığımız ilkel birikim modeli, basit bir yeniden üretim şeması içinde değil, fakat, gelişmiş bir moneter milli ekonominin şartıtcı karmaşıklığında, çok çeşitli servetlere, gelir kategorilerine ve (ne burjuva, ne emekçi, ne köylü ve hatta ne de tamamen rantıye olmayan) ayrı bir insan tipine yol açmıştır. bu insan marjinal bir yaratık kategorisi değil, kır mevsimi ile özgün şehirli (1950 den önce şehirlerde yaşayanlar ve onların çocukları) nüfus arasında, şehirlilerden daha büyük bir üçüncü grup oluşturmaktadır.

Bu grup insan ve yaşadığı bölge nasıl saptanabilir? Tabii ki, istatistiklerden ve resmi kayıtlar, ilk akla gelen kaynaklardır. Ancak, şehir plancısı ve büyük araştırmacı, arkadaşım Prof. İlhan Tekeli, bu alanda benim istediğim gibi, makro tarihsel seriler veya bugüne ait makro veriler bulunmadığını fakat, bir kaç ek-sersizle bazı büyüklüklere ve sonuçlara varılabileceğini söyledi. Bu Odanın mensubu arkadaşlarımın ve diğer yetkililerin de benzer cevaplar verdiğini göz önünde tutarsak, bu konudaki araştırma ihtiyacının şu şekilde formüle edilebileceğini düşünmekteyim:

1. Türkiye'de, 1950 den bu yana, şehre göçenlerin ne kadarı, kendilerine ait olmayan (kamu ve özel) şehir arazisi üzerinde, ne kadar (gecekondu) konut yaptı? Başlangıç tarihini 1950 almamızın nedeni, bu tarihten itibaren, tarımdaki mekanizasyonun, karayolları yapımının, şehre göçü başlatması; tek dereceli seçimle köylünün iktidar değiştirme imkanını elde etmesi ve bu ortamda, şehre göç edip toprak gaspı yapmanın, pratikte, imkan dahilinde girmesidir. Pek tabii ki, bu tarih, aynı zamanda, Türkiye'deki şehirleşme ve sanayileşme süreçlerinin başlangıcı da olmaktadır.

Şehire göçü, bu şekilde, 1950 de mevcut, orjinal şehir nüfusunun, kendi trendi içinde çoğalması (ve azalması) dışındaki nüfus artışı ile saptamak mümkün olabilir. Ancak, gelen nüfusun ne kadarı mevcut şehir dokusunda mass edil-

miş, ne kadarı da yeni arazilerde, kaç 'birimlik' mülkiyet yaratmış, meçhuldür. Ancak, bilinen, Türkiye'nin diğer az gelişmiş ülkelerden, biraz daha hızlı bir şehirleşme hızına sahip olduğudur.

2. El konulan (gasp ya da ilkel birikim) ve zamanla, zilyetlik, imar afları ve imar planlarının kapsamına girmek gibi nedenlere, özel mülkiyete dönüşen bu arazilerin yüz ölçümü, o zamana göre ve şimdiki rayiç değerleri nedir? Burada, bir çeşit 'Ricardian rant' oluşumunu yakalamak istiyoruz. Şehre ilk gelenlerin işgal ettiği araziler, zamanla şehrin merkezi haline gelirken, en uçtakiler (marginal lands) ilerde, daha içte kalıp, rantlarını yükselteceklerini biliyorlar. Bir bakıma, bu tür arazilerde yaşayanlar, her şeye rağmen, şehre göçün artmasını istiyor ve teşvik de ediyorlar. Metropollerin etrafında çeşitli Anadolu şehir ve kasabalarının, neredeyse bire bir ölçekli 'replika'larının ortaya çıkması, sadece kırdaki "push effect" değil, şehirdeki "pull effect"le daha kolay açıklanabilir diye düşünüyorum.

İlhan Tekeli'nin bana önerdiği basit eksersizleri yaparak, rantın büyüklüğü hakkında kaba bir fikir vermek istiyorum:

Nüfusu 1 milyonun üstündeki büyük şehirlerde, nüfusun yarısının gecekondu sistemi içinde yaşadığı ve hektara 400 kişi düştüğünü varsayalım. Son nüfus sayımı, 1990 verilerine göre, 1 milyondan büyük şehirlerde 20 milyondan fazla insan yaşamaktadır. Bunun yarısı, 10 milyonun kapsadığı alan, $10.000.000/400 = 25.000$ hektar yani 250 km^2 bir arazidir. Geometrik olarak $50 \text{ km} \times 50 \text{ km}$ lik bir arazi, büyük şehirlerin etrafındaki mevcut yeni gecekondu alanlarını kapsayan makul bir yüzölçümü gibi görünmektedir.

Mevcut 250 milyon m^2 araziye, kentler etrafında, o günkü ortalama rayiç bedel 50.000 TL/m^2 ile çarparsak, 12,5 trilyon TL veya 1990 yılı ortalama döviz kuru $1 \$ = 2.607 \text{ TL}$ 'na bölünerek 4.8 milyar \$'lık bir servete ulaşılabilir. Bu değerlerin bazı bölgelerde, 1 yıl içinde yüzde 300 leri aşan bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. (2)

Enflasyon etkisini de silseniz, bir yıl içinde ortalama bir misli bir rant kazanıldığı; üç yıl içinde de bu rantın üçe katlandığı ortaya çıkabilir. Böylece, yukarıdaki eksersiz doğrultusunda düşünersek, bu yıl (1993) ortalarında, şehirlerde sadece, yeni topraklarda, 20 milyar dolar civarında bir rant oluşacağı anlaşılır ki, Türkiye'de sanayicilerin ve tarım kapitalistlerinin bir yılda kazandığı gelirden daha fazla bir büyüklüktür. Gerçi, rant-servetle (stok) gelir (akım) birbirine karıştırmamak, bunları mukayese etmemek gerekirse de, bu servet artışının çözülmesi, kredi oluşturması ve bizzat gelir (kira) yaratması gibi pek çok faktör nedeniyle, gecekonducunun da, en az diğer büyük gelir grupları kadar iktisadi-siyasi ağırlığı olduğu kabul etmemiz gerekmektedir.

3. Bu yeni nüfusun sosyolojik tabakalaşması yani en uçtaki yeni gelenin en basit ve düşük ücretli kaba işlerde çalışırken, giderek, esnaf, memur-işçi, tüccar ve küçük-büyük şehir rantiyelerine dönüşüp, hızlandırılmış küçük burjuvalaşma süreçlerine giriş dinamikleri iyice tanımlanmalıdır. Bu tanımlama sürecinde, ileri sürdüğümüz hipotezin test edilmesi mümkün olacaktır. Bu hipotez nedir?

Hipotez, gecekonducunun, alt gelir grubunda ve hatta 'fakirlik çizgisi' (poverty line) altında ve civarında marjinal bir insan grubu değil, (kendi alan uç sınırında bu niteliklerde bir grup her zaman bulunsa bile); fakat, ortalama olarak, gelir grubunda yer alan ve hatta geleceğe bakarak, kendini daha üst gelir grubunda sayan, çok büyük bir sosyolojik grup ve önemli bir gelir bölüşüm kategorisidir. Ne Marxist ne de Ortodoks bölüşüm kuramlarında yer almayan böyle bir gelir kategorisinin ve sosyolojik grubun varlığını kanıtlayıp, varsa, ekonomideki ve toplum hayatındaki nisbi yerini belirleyebilir miyiz? Bu ana hipotezin yanı sıra, bunu destekleyen diğer yan hipotezleri de şöyle sıralamak mümkündür:

a. Gecekonducunun çoğunluğu, kendi mülkünde oturmakta ve hatta kiraya verdiği, bir kaç mülkü daha bulunmaktadır. Batı'da, düşük ve orta alt ücret kategorisine giren işçiler ve benzeri şehir-sanayi proleteryaasının içinde mülk sahipliği çok küçük bir orandır. Batı'da tarihsel olarak, çitleme (enclosure) hareketleri ve boş toprakların zaptı gibi 15. yy. dan 19. yy. değin belli siyasi sıçramalar halinde görülen, kırdaki köyde, gasp yoluyla ilkel birikim ve bunlara dayanan kapitalist çiftçi yaratma süreçlerine, mülkiyetin çok katı kayıtlara bağlandığı şehirlerde, ne Sanayi Devrimi öncesinde ne sonrasında ve ne de günümüzde imkan bulunabilmiştir. Batı'daki mülkiyete saygı geleneği, Türkiye'de tarihsel olarak bulunmadığından ve herkesin, her şeyi yapabilme şeklinde yorumladığı bir demokrasi anlayışı, hızlı gelmiş genel ve eşit oy hakkı ile birdenbire doğduğundan, Türkler, gasp biçimindeki ilk birikimlerini (primary accumulation), İngilizler gibi, kırdaki kapitalist çiftlikler kurmak için değil, kentte şehir rantları yaratmak şeklinde, 20. yy. ikinci yarısında gerçekleştirmiş oldular. Bir bakıma, gecekondulaşma olgusu, Kapitalizmin başlangıç aşamalarında, sınırlı bir şekilde, kırdaki ve sömürgelerde gerçekleşen ilkel birikimin, günümüzde, şehir mekanında, çağdışı (anakronik) bir tekrarıdır. Bu olgunun, çağdışı tekrarlanmasının altında, Türkiye'nin çağdaş mülkiyet formlarını çok geç benimsemesi, sanayileşmeye ve şehirleşmeye geç katılmasının rolü olduğu açıktır. Bu nedenle, Türkiye'nin ilkel birikimi, kırdaki, 'yeomen, gentry,' türü yeni bir çiftçi sınıfı yerine, 'rantiyeci-emekçi' diyebileceğimiz, birbiriyle mantıksal çerçevede uyum olmayan nitelikleri birleştirmiş, sentetik bir insan ve bölüşüm kategorisi yaratmıştır. Yapılacak araştırma ile (varlığı ortaya çıkarsa) bu kategorinin, Türkiye'deki 'mülkiyet ve siyaset

boşluğu' içinde doğduğu; Türklere mahsus 'de facto' mülkiyet ile kurumsuz-kuralsız, oy sayısına dayanan bir 'Yerli Demokrasi'nin, kendine özgü bir ürünü olduğu gösterilebilir mi?

b. Bu bölüşüm kategorisi içinde, şimdiki ve gelecekteki servetin (stok), mevcut aile, (household) gelirinden (akım) daha kritik bir 'determinant' olduğunu gösterebilir miyiz? Olgunun en kritik noktası da burasıdır. Çünkü, akım-gelir şemaları içinde alt-gelirlere isabet eden ve bu gelirlerle, Batı standartları içinde, mülk sahibi olması mümkün olmayan insanların, Türkiye şehirlerinde, mülk ve rant sahibi olmaları ve daha önemlisi, bu rantların ve rant gelirlerini, şimdiki değerleri ile değil de (normal ömürle sınırlı) belli bir gelecekteki değerleriyle algılamaları (assessing), kendilerini, yukarıda değinilen, garip bir 'rantiye-emekçi' haline getirir mi?

Şöyle açıklamaya çalışalım: Bugün, kenarda bir yerde oturan bir emekçi-gecekonducu, kendinden önce gelenin, gaspettiği arazinin, imar görmesiyle, zaman içinde, basit bir tarladan 5-10 kata müsaadeli binaların yapıldığı bir parselde dönüştüğünü ve 'çok' zengin olduğunu görerek, kendi arazisi hakkında bir değerlendirme yapmaktadır. Bunun sonucu, kendini, ücret basit bir emekçi değil, en az 4-5 kat sahibi bir rantiyeye olarak görmektedir.

Olaya, sadece, gelir akımlarının, sınıflar veya gruplar arasında dağılımı açısından yaklaşan, Marxist ve Ortodoks iktisat teorisine göre, bizim gecekonducu, alt gelir grubundan bir emekçi sayılır. Oysa, kendisi, durumu böyle değerlendirmemekte ve henüz bir rantiyeye davranış biçimi göstermese dahi, bu psikolojiye kapılmaktadır. Bu durumu, Ortodoks teori, bir şekilde, Friedman'ın "daimi gelir" (3) (permanent income) kavramı ile bu durumu bir açıklığa kavuşturabilir. Fakat, bu kavram, temelde bir gelir tüketim fonksiyonuna ilişkin olup kazanılacak servet ve sosyal statü ilişkisini belirleyemez. Bu konuda ve bu sınıfın siyasi beklentilerini dışa vurma mekanizmaları hakkında yeni bazı teorilere ihtiyaç duyulduğu açıktır.

* E. Türkcan, "Bölüşüm, ilkel Birikim ve Politika: Boratav'ın Son Kitabı üzerinde üzerinde Düşünceler", ODTÜ GELİŞME DERGİSİ, 18 (3) 1991.

(1) Niyazi Berkes, TÜRKİYE İKTİSAT TARİHİ Cilt I, 1969, Gerçek Yayınevi, s. 47-8.

(2) Milliyet'te, 27 Ocak 1993 de çıkan bir haber: "Arsa eroin hızıyla" artıyor. Boş görünen her arsaya bir apartmanın dikildiği, her yıl nüfusu göçler sonucu, bir Anadolu kenti kadar artan İstanbul'da il sınırlarında yerleşim merkezleri plansız ve tehlikeli bir gelişme sergilemeye başladı... bu bölgelere olan talep son bir yılda fiyatları yüzde 200-300 gibi inanılmaz oranlarda artırdı. Kansas Üniversitesi ile ortak hazırladıkları "İstanbul'da Arazi Değerleri ve Nüfus Yoğunluğunun Dağılım Modeli" konulu araştırmaları önümüzdeki

günlerde yayınlanacak olan İTÜ den Prof. Dr. Fulin Bölen... şunları söyledi: Merkezde yerleşim bölgelerinde bir talep yoğunlaşmasına neden oluyor. Bu da fiyatları yukarıda çekiyor. Arazi değerlerinin giderek yükselmesi, daha fazla yapı yapmalarına yol açıyor. Sonuçta kötü planlanmış bölgeler doğuyor.

ARSA FİYATLARI BİR YILDA NE OLDU?

Bölgeler	1992 başı M^2/TL	1993 başı M^2/TL (Bin TL)
Çatalca (Merkez)	250	1.000
Silivri	100	400
Şekerpınar	25	100
Firuzköy	40	150
Avcılar	250	600 - 1.000
Bahçeşehir	80 - 150	250 - 600
Maltepe	250 - 750	750 - 2.000
Tepeören, Kurtköy	15	40
Kartal	300 - 800	750 - 2.000
Çekmeköy	80 - 125	250
Merter Kereste	2.500	6.000
Maslak	3.000 - 5.000	7.000 - 12.000

Kaynak: Milliyet, 27 Ocak 1993

(3) "Friedman, cari gelir kavramını reddederek, uzun bir zaman periyodunda, kazanılacağı tahmin edilen bir gelire belirlenmiş daimi (permanent) gelir kavramı getirerek; söz konusu tüketici biriminin ufkuna ve uzak görüşlülüğüne dayanan bir gelir ortalaması (mean income) yaratıyor (Shapiro, 1978: 122). Bu ortalama kavramda parametre, bu gecekondulu mülkünün belki herhangi bir istatistikte yer alması muhtemel ama her halde emekçiyi rantıye gösteren bir 'anomali' olarak düzeltilebilecek akar geliri (service value) değil; bu akar geliri artı ranttan aktif değeri (asset valuse) dir. Bu değer de, uzak bir ufukta, gecekondulu sakini için, mutlak veya görevli gelirinden çok yüksek görünüyor." (Türkcan, agm: 349)

EK: İSLAM VE OSMANLI ŞEHİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ HAKKINDA

İktisadi gelişme açısından şehirlerin tarihini yazan Fransız Paul Bairoch'un (Cities and Economic Development, From the Dawn of History to the Present, The University of Chicago Press, 1988), Asya, islam ve özellikle, Osmanlı şehirleri hakkındaki görüşleri, Kitabın 22. Bölüm başlığında bile konuya bir açıklık getirecek nitelikte: "Asya Şehirleri: Sosyoekonomik Sistemler Avrupa'dakinden Farklıdır."

"Kimse, Asya şehirlerinin niteliği sorununa, Asya üretim Tarzı Kavramını girmeksizin yaklaşılamaz... Genellikle, asya üretim tarzında atfedilen üç özelliği hatırlatalım:

1. Toprakta özel mülkiyetin olmaması veya çok sınırlı kalması;
2. İktisadi hayatı denetleyen veya en azından etkileyen merkezi bir otoritenin mevcudiyeti;
3. Tarımın ve el zanaatlarının, her toplulukta kendine yeterli bir biçim alma veya başka şekilde ifade edilirse, köylerin kendine yeterli birimler haline gelme eğilimi."

...Asya ve Avrupa şehirleri arasındaki en önemli fark, Asya'da merkezi otoritenin, kuşkuyla yer bırakmıyacak ölçüde büyük olması ve dolayısıyla, Asya şehirlerinin bağımsızlık düzeyinin düşüklüğüdür... 'Çin havası kimseyi bağımsız yapmaz' (Ortaçağ sonlarında Avrupa şehirlerinde söylenen 'Stadluft macht frei', Şehir havası insanı hür kılar, deyişinin karşıtı olarak kullanılmış. E.T.)... Asya şehirleri, genelde Avrupa'daki karşıtlarından daha az otonomdur (özerktir). ss. 349-65.

"İslam kültürleri, şehirleşmenin en erken doğduğu bölgelerde yayılır. İslam önceden mevcut bir şehirler dünyasına aşılarmıştır. İslamı yayan Araplar, her ne kadar nomad (göçer) ise de, Muhammed bir ticaret şehrinde doğmuştu... Araplar nadiren yeni şehirler kurmuştur... kurdukları yeni şehirler de, Orta Doğu'daki şehir yapısını önemli ölçüde değiştirememiştir." s. 371.

"Önce, müslüman şehirlerinin Avrupa şehirlerinde daha az bağımsız olduğu belirtilmelidir... Nisbi özerkliğin, Avrupa şehirleşme deneyine özgü (unique), geleneksel Avrupa şehirlerinin bir özelliği olduğu açıktır. (Bu özerkliğin temel taşlarının da, meslek loncaları olduğu unutulmamalıdır. E.T.) Son araştırmalar, Orta Çağ Avrupasına özgü meslek loncalarının, müslüman şehirlerinde benzerlerinin olmadığını ortaya koymuştur. Son sonuçlara göre...daha önceleri gerçek lonca sanılan örgütlerin... Aslında, siyasi otoriteler tarafından yönetilen gözetim organları olduğu anlaşılmıştır... Müslüman şehirlerinin gözden kaçmıyacak bir özelliği de, şehir planlamasının olmamasıdır." s. 376

Barioch'un, Osmanlı şehirleşmesi için vardığı sonuç, bu kesime koyduğu başlıktan da anlaşılabilir. "Osmanlı İmparatorluğu: Çevrede Çöken Şehirlerle Birlikte Genişleyen Bir Metropol."... Türkler, 1453 de (İstanbul'u) zaptettiğinde 40-50 bin civarında olan nüfus, 1530-1540 da 300 ila 500 bin arasına yükseldi; 1600-1650 ila 1700-1730 yılları arasında 650 bin ile bir milyon civarındaki nüfusuyla yeniden Dünyanın en Büyük şehri haline geldi...(Edirne) nin nüfusu ise 1400 de 30 binden az iken 1600 de 200 bine yaklaştı. Ancak, bu iki şehrin uzun dönem büyümesi, genel nüfusun ve şehirli nüfusunun

doğrusal ve pozitif bir şekilde arttığı izlenimini vermemelidir... Osmanlı Anadolu platosu şehir sistemi ise Bizans döneminden daha ilkel tiptedir. 1560-1580 de İstanbul 700-900 bin nüfusa sahipken diğer iki en büyük şehrin (Bursa ve Kayseri) nüfusu 25-40 bin idi' s. 378.

Bir Türk araştırmacısı da, benzer bir yaklaşım sergiliyor: "İslam şehirlerinde yönetim fonksiyonu yüklenmiş kurumlar şehre özgü değildir. Devletin genel yönetim örgütünün şehirdeki uzantısıdır ve bu kuramlarda şehirlinin iradesi yansımaz.. Bu politik bilinçsizlik ve kendi kendini idare yokluğu nedeniyle fiziksel düzensizlik göze çarpar. Kentlinin ortak yaşama iradesini temsil eden herhangi bir sorumlu örgütün yokluğu karşısında, belde yerleşiklerinin bağımsız davranışları, böyle bir düzensizliğe neden olmuştur... Kısacası, Osmanlı şehri, aralarında organik bir bağlantı olmayan, mahalle denilen birimlerin oluşturduğu bütündür ve planı etkileyen sevkedici öğeler yoktur. Çünkü, şehirli kendini yönetecek kurumları geliştirememiştir." (Özer Ergenç, 'Osmanlı Şehrinde Esnaf örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri', TÜKIYE'NİN SOSYAL VE EKONOMİK TARİHİ (1071-1920, Ed.: O. Okyar, H. İnalçık, Ankara, 1980, içinde s. 103-4.)

BİLDİRİNİN TARTIŞMASI

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederiz sayın Türkcan'a. Konuyla ilgili sorusu olan arkadaşımız var mı acaba efendim? Buyurun Hülya hanım.

HÜLYA APAK- Benim merak ettiğim bir konu var; Batı toplumuna bakılırsa, Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra, özellikle feodal beylerden sonra özel mülkiyetin temeli gerçekten çok iyi kurulmuş ve bugüne kadar, işte ulus, devlet ve birey aşamasını yaşamıştır. Peki, Türk toplumu göçebe bir toplumdandır bugüne kadar gelmiş; böyle bir süreçte biliyorsunuz hep Batı'yı model almış kendisine, özel mülkiyette de Batı'yı model almıştır, Türk toplumu bu süreçte hangi aşamada? Bu konuda bilgilendirebilir misiniz?

OTURUM BAŞKANI- Başka soru var mı efendim?

BİR KATILIMCI- Ben Hocamıza Türkiyemizin toprak ve tarım reformu konusundaki görüşlerini, gene kentleşme alanındaki Ankara Büyükşehir Belediye Başkanımızın sık sık yinelediği kent tapraklarının organize edilmesi ya da kentsel toprak reform konusundaki düşüncelerini öğrenmek istiyorum.

OTURUM BAŞKANI- Buyurun Sayın Türkcan.

ERGÜN TÜRKCAN- Efendim, şimdi birinci soruya gideyim, "Türkiye'de şu andaki mülkiyet durumu."

Tabii, bu anomali, giderekten Batı normlarını aldık; fakat, Batı normalarına hızla da uyuyoruz. Zannediyorum, büyükşehirlerdeki nüfus istikrarı bir yerde demografik denge ortaya çıkacak. Demografik denge bu sanayi ve tarım

arasındaki dengenin hala daha kurulmamış olması, tarım biraz daha azalacak, şehirlerde ve bizim gelirimiz 5000 doların, 8000 doların üstüne, oralara vardığı nüfus hızı da azalacak. Ondan sonra biz tekrar şehirlerimize hep beraber bakacağız, şimdi ne yaparız, nasıl planlarız diyeceğiz. Bu da zannediyorum, bir, 2-3 nesil daha alacak. Bu 2-3 nesil sonra, herkes Batı usulü, Batı'daki gibi gerçek mülkiyeti artık görmüş, tanımış olacaktır. Çünkü, kapitalizmle özel mülkiyet eşittir, hemen hemen sinonimdir. Böylece kapitalizmin de belli bir aşamasına varılmış olduğu için, bu sorun Batı formları içinde çözülebilir hale gelecektir. Ama, şu anda biz hakikaten mülkiyette bir hercümerç yaşıyoruz ve bu boşluklardan yaralanıp defacto bir mülkiyet durumu, herkes bir yere bir şey, Boğaz'daki ormanlardan tutun da, Çankaya'nın arkasına kadar nereyi boş bulursak, birazcık da eski Orta Asya'dan gelen alışkanlıklarımızla el koyuyoruz. Ama, bu herhalde, çünkü çok hızlı gelmiş bir kapitalizm, çok hızlı gelen bir demokratikleşme süreci içinde gene aynı hızla olgunluğa erişecektir.

Şimdi, beyefendinin sorduğu soruya gelelim; aynı şeyin devamı, artık toprak ve tarım reformu lafları, bunlar bizim gençliğimizde konuşulurdu, birinci plan döneminde konuşulurdu. Hatta bunları konuşanlara da pek iyi gözle bakılmazdı. Lord Caldor, İngiliz geldi, buraya bir tarım reformu ve tarım vergisi şey yaptı. Adamın kıpkızıl komünist olduğunu iddia ettik ve gönderdik. Ama, artık tarım reformundan falan pek kimse bahsetmiyor. Yani, bu tarım meselesi, bir Doğu'da GAP Projesindeki toprak meselesini çözmemizden gelen bir şey var; ama , o bir reformdan ziyade bir karar, bir model tercihidir. Bu tip modeli tercih ettik mi, etmedik mi, hala emin değilim. Yani küçük üreticilerle mi, büyük plantasyonlar, büyük kapitalist çiftlikler halinde mi, yoksa devlet elinde kalan büyük toprakları devletin elinde mi tutacağız, yoksa orada mevcut defacto durumu mufahaza edip, şu anda ağa olanı daha çok ağa yapan bir modele mi gideceğiz, bunları ben bilmiyorum. Ama, bunların kararının; bu sene sulamaya başlıyoruz, tünel açıldı, tünelin betonu bitiyor, bu sene zannediyorum su verecekler yahut önümüzdeki sene su verecekler, iş fiilen acil bir hale geliyor, yani karar vermek durumundasınız.

Fakat, genelinde Türk tarım, bu 30-40 yıl içinde son derece büyük bir gelişme gösterdi zannediyorum. Piyasaya duyarlı, talebe duyarlı müthiş bir arz mekanizması geliştirdi. Yani, bırakın Türkiye'deki fiyatları, artık bizim üretici dünya fiyatlarıyla çalışıyor; pamuk mu yükseldi, pamuk, karpuz mu yükseldi, karpuz. Ve zannedildiğinden çok daha ileri teknikler var. Eğer, daha ileri teknikleri kullanmıyorlarsa piyasa şartları gerektirmiyordur. Ama, sorun, beyefendinin dediği gibi reform, toprak meselesi, artık kırdı değil, kentte ortaya çıktı. İşte anlattığım çarpıklıklar bu kenti kontrol edememizden ileri geliyor. Şimdi kente kapanın elinde kalan, yani 40 yıldır bir cins ilkel birikim modeli

içinde kim ne toprak kattıysa o zengin oldu, ilk birikimi yaptı. O da bizim içimizden birisidir, daha açık gözdür, daha şanslıdır, olmuştur. Ama, artık bu meseleye, bu rantların bir şekilde şehrin imarına, daha fazla ilerlememesine, yani bu kanser olan yerin ilerlememesi için bir zaptırap altına alınması zamanı geliyor.

Bütün reformlar gibi, onu da çok açıkça söyleyelim, bütün reformlar, ziraat mühendisleri ya da mühendislerin düşündüğü gibi harita üzerinde böyle yapılırsa çok iyi olur... Her şey bir siyasi iktidara, siyasi iktidar iradesine dayanır. Yani, hiçbir toprak reformunu, hiçbir vergi reformunu siyasi iktidar olmadıktan sonra, siyasi iktidarın büyük bir şeyi olmadıktan sonra yapmak mümkün değildir. Şehirlerdeki bu toprak rantına el koymak ya da bunu sınırlama, bunu kontrol etmek işe, zannediyorum bugün tarımdakinden ve hatta vergi reformundan bile daha önemlidir. Demin de anlatmaya çalıştığım o organik mekanizma, siyasi partilerle bu şehirlerdeki şehir rantlarını bölüşen grupların iç içe girmişliği, hatta bire bir şehir... Yani bu çok büyük, bence şehirlerdeki bu toprak reformu, şehir rantlarının reformundan önce, siyasi sistemin reformu gelir ki, o da zaten bizim konumuz dışında değildir. Sayın Başkan. Çok teşekkür ederim Sayın Başkan.